

Cəlal BƏYDİLİ

filologiya elmləri doktoru

...Dünya hər an yenidən yaradılmaqdadır. Heç nə itmədən, heç nə yox olmadan... Nə ki, başlanğıcda olmayıb, sonradan nə arada, nə sonda olasıdır. Yeni imiş kimi görünənin ta özü də əslində başlanğıcdan bəri vardır. Çünki "sonradan törəyəcək yeni nələr olubsa, hamısı hələ Böyük partlayış anından bu yana mövcudmuş" - deyirlər. Və bu aləmdə hər nə varsa bircəciyi də sükunət halında deyil; hamısı bir an, ara vermədən davamlı hərəkətilik içərisindədir. Odur ki, həmin hərəkətilikdə hər an bir yeni hal ilə qarşı-qarşıyayıq.

Kainatın bu andakı halı bir an öncəkinin eyni deyil. Zamansa həmin zamandı... Çağlayaraq ədəbiyyətə doğru gedən zaman... Yaradılışın sonsuz dövranlarla gerçəkləşən bu ahəngdar yenilənmələri bir daimi axışdır. "Hər şey axır, hər şey dəyişir". Dünya yalnız mövcudatdan ibarət varlıqlar aləmi deyil, həm də yaranış aləmidir. Onda dəyişməz və hərəkətsiz heç nəyə rast gələ bilməzsən. Bütün on səkkiz min aləm aralıqsız yenilənmələrin selinə qərç olubdur... Bu aləmlərin bütün zərrələri bir anda silinir və hər dəfəsində də yenidən düzlənir, yerini bir başqa dünyaya alır. Qurani-Kərimdə açıq bəyanlarından biri budur: "Biz bir ayəni silib yox edirik və ya onu unuttururuqsa, yerinə ondan daha yaxşısını, yaxud ona bənzərini mütləq gətiririk" (Bəqərə / 106).

...Bir dünyanın dağılması başqa bir dünyanın təməlinin atılması üçündür. Ona görə ulu Mövlana qum seli tək dağılıb gedənin yenini qurmaq üçün olduğunu söyləyir:

*"Bu axıb gedən qum selinə bax,
Nə dayanacağı var, nə dincəlməyi.
Bax birdən-birə bir dünya necə dağılır,
Necə atır bir başqa dünyanın təməlini..."*

Dünya-aləm göyləri, yeri saran, özlüyündə ürək döyüntüsünə bənzəri olan ruhani bir nizam, ahəng içindədir. Bəlkə onun üçün deyirlər ki, ürəyinin döyüntüsünü dinləyə bilənlər bu hər an yenilənməkdə olan dünyanın "qəlb döyüntü"sünü də duya bilərlər.

...Ard-arda gələn iki anın bir-birinə bənzəri yoxdur. Bir an əvvəl gözlərimiz önündə olan aləm artıq bir an sonrakı deyil. Kainatdakı varlıqların hər zərrəsində davamlı bir yenilənmə var. Hər an yaradılışın başlanğıc anıdır. "Dünyanın yaranışı bəlli bir zamanla hüduqlanan sonlu hadisə deyil". Dünya-aləm aralıqsız, hər an yenidən və yenidən yaranmaqdadır... "İndinin özündə belə dünya yaradılış halındadır". Xilqətin başlanğıc anından bu yana heç nə dəyişməyibdir.

Aləmlərin hər zərrəsi hər an yeni mahiyyət qazanmaqdadır. İki zərrədən heç biri iki ayrı zamanda bir-birinin eyni deyil. Bu əbədi hərəkətin bəlihtisi zamandır. Əbədi axış içində çağlayıb gedən də Odur... Gözlər önündəki - hər an yenidən və yenidən yaradılan dünyadır... "Hər gün dan yerinin sökülməyi ilə gecənin zülmətindən səhərin yarılib çıxarılmığı kimi" (Quran, Ənam / 96).

Aləmlərdə nə varsa hamısı içəridən biri-birilə bağlılıqdadır. O bağlılıq bir anlığa belə yox olsa, sonu gələr aləmin. Yaradılanın Yaradandan asılı olduğu gerçəyinin bundan daha asan anlaşılacaq başqa dəlili ola bilərmiz?!

Əzəli Yer üzündə heç nə yox imiş... "Vaxt da öz-özünə gəlib keçirmiş"... Dünya-aləmdən əvvəl zaman da yox idi... Xilqətin, yaradılışın başlanğıcı zamanın da başlanğıcıdır. Həqiqətdə dünya büsbütün "zamansızlıq" içindədi... Hər an yaradılışın başlanğıc anı, yenidən xəlf olduğu andır... Dünya hər an yenidən yaradılır. "O, hər an bir işdədir" (Quran, Rəhman / 29). Yaradılışın başlanğıc anından bu yana mahiyyətcə heç nə dəyişməyibdir.

Kainatın pozulmayan nizamı aləmi içrə "...qarşımıza çıxan hər şey ya birləşməyə qabil əski parçalanma, ya da bölünməyə apara bilən bütövün olduğuna işarət etməkdədir". "Təbiət sonsuz yeni şəkillər yaradır; indi olan köhnədən heç

**"Əndişeyi-zat qılmaq olmaz,
Bilmək bu yetər ki, bilmək olmaz".**

Füzuli

(Qolosofer. Mifin məntiqi. Bakı, 2006, s.177).

Varlıq hər an yenilənməkdə və dəyişməkdədir. Hər an yeni bir yaradılış vardır. Bu yenilənmə mövcudatın təməlidir və bu özül bir var olma, bir yox olma şəklindədir. Yəni daimi surətdə və silsiləli olaraq varlıq bir anda var olur, sonra bir yox olma halına keçir. Bu anı var olma və

məfhum var; qışın son, yazın başlanğıc anını bildirir, ilin də axır çərşənbəsinə təsadüf edir. Bu inanca görə, Novruz bayramına açılan gecədə gündüzlə gecənin tən yarı olan vaxtı çaylar bir anlığa dayanar və sonra yenidən axar. Aləmin yatan vaxtı deyilən həmin vaxt canlı-cansız adına bilinən nə var, hamısı bir anlığa yuxuya gedər, yəni sanki ölüb-dirilər. İnanılıbdır ki, o an kim nə arzu eləsə, diləyi hasil olar. Sular da, inanılıb ki, il təhvil olan o an dəyişər və bir anın içində göz yaş kimi dururlar. Kimsə həmin sudan götürə, evindən ruzi-bərəkət əskik olmaz...

Aləmin yatan vaxtı deyilən o bir an əslində yaradılış çağından bəri bütün zamanları özündə sığdıran zamandır və yaradılışın hər an təzələnilir yenidən canlanmağını simvolizə edir. Hər gələn belə an dünya sanki yenidən yaradılır... Aləmin yatan vaxtı deyilən o bircə anlıq zaman başlanğıcdakı ilkin xaosdan kosmosa əbədi keçişin bir anını götürüb özündə saxlayan və təbiətin sonsuz ölüb-dirilmələr zəncirindəki əbədi yaşayışı canlandıran rəmzdür. Yəni aləmin yatan vaxtı köhnədən olanların bir anlığa yuxuya getməsi və deməli, ölüb dirilməsilə əskidən qalan nə var hamısı yaddaşlardan silinir. Əski nizam dağılır, yenisi yaranır. Zamanın köhnə anının nəfəsi toxunan nə varsa, hamısı xaosun dərinliyində, beləcə, sanki əriyib yox olur. Yəni hər gələn ili dünya sanasan yenidən yaranır. Əslində hər gələn an yaradılışın başlanğıc anı, yenidən yaradıldığı andır. Və dünya hər an yenidən yaradılmaqdadır. Yaradılışın başlanğıc anından bu yana, yox, heç nə dəyişməyib...

İbn Ərabi: "Nədən ilahi nisbətlər bənzəşməzdir?" sualına: "İlahi nisbətlərin bənzəşməzliyinin yeganə səbəbi halların çeşidli olmağıdır. Halların bənzəşməzliyinin tək səbəbi zamanların çeşidli olmağıdır. Məxluqatın bir-birinə bənzəməz hallarının səbəbi, içərisində olduqları zamanın çeşidli olmağıdır. İlk bahar zamanındakı halları yaydakı hallarından fərqlidir. Yay zamanındakı halları son bahardakı hallarından fərqlidir... Zamanların bənzəşməzliyinin yeganə səbəbi hərəkətlərin çeşidli olmağıdır"... - deyər cavab verəcəyini söyləyirdi.

Varlıq hər an təzələnilir, dəyişir. Hər an bir yeni yaradılış var. Yaradılışın sonsuzacan əsası da həmin yenidən var olmalarıdır. Bu başgicəlləndirici intəhasız dəyişmələrinə heç biri özündən əvvəl olan heç hansı hala eynən bənzəməz. Birinin yerini daim ondan seçilən bir ayrı hal alır. Həyat bir su kimi yenidən-yeni axmaqdadır. Elə zamanın özü də əski mədəniyyətlərdə axar çaya bənzədilmiş...

Varlıq hər an "ölüb" də hər an yenidən dirilməkdədir. Bir an əvvəl gördüklərin həqiqətdə bir an sonra yıxılıb yenilənir. Amma elə "yıxılıb yox etməyi əslində qurub var etməyidir onun"...

Hər an yenilənən dünya

yox idi, köhnədən olan bir də olmayacaq - hər şey həm yenidir, həm də köhnə... Təbiətdə hər nə var daim dəyişmə halındadır, amma hər dəyişmənin də arxasında bir sonsuzluq yatır" (Höte).

Dünənki cilasız almaz bugünkü cilalı almazla arasındakı bağlılığı qopara bilməz... Təkamülün təsiri ilə molekullar parçalanmaqda və yeni molekullar ortaya çıxmaqda, amma atomlar yenə əvvəlki olaraq qalmaqdadır... Heç bir dəyişmə və başqalaşma dəyişən nəsənin keçmişlə bağlılığını büsbütün qoparmır, yalnız onun biçimini dəyişdirir... Hərəkət və axışın bu anki halı ilə bir an əvvəlki halı əsla eyni deyil. Bütün kainat hərəkətilik selinə qərç olubdur... Aləm hər an gözlər önündən silinib yox olursa belə, onun yerini bir başqa aləm alır...

"Təbiətdə hər şey dəyişkəndir, nisbidir, bənzərsizdir, daha doğrusu, hər nəsə nə cürbəcür, rəngarəngdir, amma eyni zamanda hər şey təkrarlanır... Heç bir yaz özündən öncəkinə bənzəməz, ancaq bununla belə bahar həmişə geri qaydır. Günəş ətrafında planetlərin heç bir dönüşü o birilə eyniyyət təşkil eləmir, bununla belə hər planet öz daimi orbiti üzrə günəşin başına dolanır. Ağacın heç bir yarpağı o birinin eyni deyil, ancaq yenə də ağcaqayının hər il ağcaqayın yarpaqları olur... Dəyişkənlikdə daimiliyin xisləti budur"

yox olma biçimində gerçəkləşən də özüylə varlığa yenilik gətirməkdədir. Kainatda bir-birinin eyni sayılacaq hal, yəni təkrar yoxdur. Yəni bir var olma o biri var olmanın tamamilən eyni deyil. Yox olma anı da o qədər qısa sürür ki, biri bitəndən sonra yerinə o birinin bitdiyinin fərqi varmaq olmur. Çünki elə həmin an da bir başqa var olan onun yerini tutur. "Mütləq vücud hər an təcəlli etməkdə və hər təcəlli dərhal zail olaraq yerinə yenisi gəlməkdədir. Bu var və yox olma arasındakı zaman çox qısa olduğu üçün təcəlli o bir əvvəlkinə bitişik kimi görünməkdə və hiss edilməkdədir". Həqiqətdə "hər an aləm yenilənməkdədir. Görünüşdə eyni qaldığından biz onun yenilənmiş olmasının fərqi varmır. Həyat irmaq kimi hər zaman bir yeniliyə axmaqdadır" (Mövlana).

Hər an ölüb, hər an yenidən dirilən varlıq aləminin hər dirilişi bir yeni varlıq aləmi olaraq meydana çıxır. Varlıq yenilənir, özündən yeni-yeni varlıqlar meydana gətirilir. Bizim bir an əvvəl köhnə gördüklərimiz bir an sonra əslində təzələnilir, lakin o bir yandan da hər şey yenə əzəli yaradılış çağında olduğu kimi qalmağına davam edir.

...Azərbaycan türkünün zəngin inanc dünyasında "aləmin yatan vaxtı" deyilən